

Biblioteka Krakowska nr 168

Bogusław Krasnowolski

Krakowski Kazimierz

Historia i kultura

BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI

KRAKOWSKI KAZIMIERZ
HISTORIA I KULTURA

TOWARZYSTWO MIŁOŚNIKÓW HISTORII
I ZABYTEKÓW KRAKOWA

Kraków, ul. św. Jana 12

Redaktor serii Biblioteka Krakowska
ZDZISŁAW NOGA

BIBLIOTEKA KRAKOWSKA

Nr 168

BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI

KRAKOWSKI KAZIMIERZ
HISTORIA I KULTURA

TOWARZYSTWO MIŁOŚNIKÓW HISTORII
I ZABYTEKÓW KRAKOWA

Kraków 2022

© Copyright by Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków
Krakowa, Bogusław Krasnowolski, 2022

Publikacja dotowana przez Urząd Miasta Krakowa

Redaktor tomu: Justyna Wójcik
Recenzenci tomu: prof. dr hab. Łukasz Tomasz Sroka, UP;
dr hab. Marcin Starzyński, prof. UJ
Indeksy sporządził: Bogusław Krasnowolski

Na okładce

Kazimierz na półfantastycznym widoku Krakowa, drzeworyt w *Liber
cronicarum* Hartmana Schedla. Wyd. Norymberga 1493. Odbitka
kolorowana: Muzeum Krakowa, sygn. MHK 1591/VIII. Repr. Atlas,
t. V, zesz. 1, tabl. 2.1.

Printed in Poland

ISBN 978-83-956697-8-1

ISBN: 978-83-8138-776-7 (druk)

ISBN: 978-83-8138-777-4 (PDF)

<https://doi.org/10.12797/9788381387774>

Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa
Kraków, ul. św. Jana 12

KSIEGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks: 12 431-27-43, 12 421-13-87
e-mail: publishing@akademicka.pl

<https://akademicka.pl>

*Pamięci Rodziców,
Marii i Kazimierza Krasnowolskich –
mieszkańców Kazimierza zafascynowanych jego historią*

I

UWAGI WSTĘPNE.

STAN BADAŃ I CHARAKTERYSTYKA ŹRÓDEŁ

Kazimierz, „satelita” stołecznego Krakowa, imponuje bogatą, wielowątkową historią. Kształtowali ją Polacy, niemieccy osadnicy, Żydzi, włoscy budowniczowie osiadający tu w XVI w. Mimo trwających od ponad wieku badań pozostało wiele zagadek. Czy św. Stanisław ze Szczepanowa rzeczywiście został tu zamordowany przez króla? Czy Kazimierz Wielki, który przekazał miastu swe imię, faktycznie założył tu uniwersytet? Czy dopiero od roku 1494 datuje się „dwubiegunowy” rozwój miasta z jego żydowską enklawą, *Oppidum Iudaeorum*?

Podobnie jak w większości małopolskich miast, tutejsze dzieje wpisują się w wyraźnie określone, następujące po sobie epoki. Już pierwsza z nich – wczesnośredniowieczna – przyniosła powstanie najstarszych zespołów sakralnych, ze Skalką na czele, znaczącą dla narodowych dziejów i narodowej legendy. Czasy lokacji na prawie niemieckim dzielią się tu na dwa etapy: w pierwszym, trzynastowiecznym, nastąpiła lokacja wcześniej już istniejącej wsi Bawół, w drugim – lokacja miasta, stającego się jednym z czołowych osiągnięć działalności osadniczej Kazimierza Wielkiego. Okres rozkwitu – obejmujący schyłek średniowiecza i początki ery nowożytnej – nie tylko przyniósł wypełnianie układu urbanistycznego okazałą zabudową, lecz nade wszystko zapoczątkował i rozwinął właściwą Kazimierzowi dwukulturowość, z *Oppidum Iudaeorum*, fenomenem w skali europejskiej. Upadek zapoczątkowany potopem szwedzkim lat 1655–1657, trwający zasadniczo do schyłku I Rzeczypospolitej, nie oznaczał tu wyłącznie destrukcji:

to wówczas „pustki” po zrujnowanej zabudowie miejskiej wypełniały klasztory, ambitne w swych artystycznych i teologicznych programach. A schyłek tego okresu to zamierzenia królewskiej Komisji Dobrego Porządku, owocujące początkami nowoczesnego planowania urbanistycznego oraz ostatecznym włączeniem Kazimierza do Krakowa jako jego dzielnicy (czy raczej kilku dzielnic).

Mimo zespolenia z Krakowem przestrzenna i społeczna odmienność Kazimierza trwała nadal. To tego dawnego miasta dotyczyły najciekawsze koncepcje urbanistyczne czasów Rzeczypospolitej Krakowskiej, to od tej pory „pękały” ostatecznie granice dawnego Miasta Żydowskiego, a Żydzi zdominowali cały Kazimierz. Duchowym symbolem ich obecności będą w okresie autonomii galicyjskiej i lat międzywojennych synagoga Tempel i Gimnazjum Hebrajskie. Holokaust odcisnął najsilniejsze piętno na tej właśnie krakowskiej dzielnicy. Niemal wszyscy jej mieszkańcy padli ofiarą ludobójstwa. Ślady tej największej w dziejach Krakowa tragedii nie minęły wraz z wojną. Wybitny historyk sztuki Tadeusz Chrzanowski tak pisał o Kazimierzu kilka lat po okupacji:

Dziwny on jakiś. Ostygły. Kiedyś bowiem był pełen humorów, orientalnych, zgiełkliwych, śmiesznych, groźnych i przewianych mgiełką melancholii. Ale to wszystko zaciśnięto niegdyś murem i przemieniono w jeden z tylu setek ostatnich etapów do pieca. Więc ostygł tu najpierw ten orientalny rwetes i rozwiały się skomplikowane i bujne wonie sklepików korzennych. A teraz stygnie i rozwiewa się smród tej śmiertelnej nędzy, głodu i trwogi (...). Trzeba umieć tam trafić. Trzeba znaleźć zaszytą między kamieniczki, nie okazalszą od nich bóżnicę R'emuh, aby dostać się na to pole w środku miasta, odgródzone odeń i martwe, jak ci, których tu pogrzebano (...). Tylko w jednym zakątku kilka ocalałych stel: skupione, pochylone kamienie, a na nich asyryjskie lwy i mezopotamskie drzewa, i jeszcze pawie, ptaki wieczności, i jeszcze napisy nam już dziś tak odległe, jak faraonów obrazkowe przechwałki. Inne płyty wyrwało stąd ludzkie szaleństwo, cudzą pamięcią brukując obojętne chodniki. Więc karta tej starej księgi, która do tego nad rzeką leżącego getta wędrowała przez Hiszpanię,

przez Bałkany, przez Niemcy i Włochy, okrężnymi, zawiłymi drogami narodu wybranego, ta jej ostatnia przed pustymi zapisana w połowie i urwana w pół zdania¹.

Siła tradycji jednak zwyciężyła; przejawia się dzisiaj nie tylko w konserwacji zabytków – świątyń żydowskich i chrześcijańskich – ale i w trwających od ponad czterech wieków modłach pielgrzymów przy grobie Mojżesza Isserlesa, w dorocznych procesjach ku czci św. Stanisława podążających z Wawelu na Skalkę i z powrotem, w corocznych Festiwalach Kultury Żydowskiej, które koncertem na ul. Szerokiej jednoczą tutejszych mieszkańców i przybyszów.

Badania historii Kazimierza mają długą tradycję. Pierwszą syntezę dał Klemens Bąkowski², kolejną Wanda Konieczna i Maria Mastalerzówna³, następną Marian Friedberg⁴; na pograniczu literatury popularnej i naukowej sytuuje się praca Stefana Świszczowskiego⁵. Problematyka Kazimierza została szeroko uwzględniona we wszystkich tomach serii *Dzieje Krakowa*⁶. Analizę całokształtu przeobrażeń urbanistycznych

¹ Tadeusz Chrzanowski, *Wyprowa do drugiego miasta*, „Tygodnik Powszechny”, nr 18: 6 V 1951, s. 6–8.

² Klemens Bąkowski, *Historia miasta Kazimierza pod Krakowem do XVI wieku*, Kraków 1902.

³ Wanda Konieczna, *Początki Kazimierza (do r. 1419)*, [w:] *Studia nad przedmieściami Krakowa*, BK, nr 94, Kraków 1938; Maria Mastalerzówna, *Przedmieście Stradom w wiekach średnich*, [w:] *Studia nad przedmieściami*, op. cit.

⁴ Marian Friedberg, *Zarys dziejów miasta Kazimierza*, [w:] *Inwentarz archiwum miasta Kazimierza pod Krakowem 1335–1802*, oprac. idem, Warszawa 1966.

⁵ Stefan Świszczowski, *Miasto Kazimierz pod Krakowem*, Cracoviana. Seria 1. Zabytki, Kraków 1981.

⁶ Jerzy Wyrozumski, *Kraków do schyłku wieków średnich*, *Dzieje Krakowa*, t. 1, Kraków 1992; Janina Bieniarzówna, Jan M. Małecki, *Kraków w wiekach XVI–XVIII*, *Dzieje Krakowa*, t. 2, Kraków 1984; iidem, *Kraków w latach 1796–1918*, *Dzieje Krakowa*, t. 3, Kraków 1994; *Kraków w latach 1918–1939*, red. iidem, *Dzieje Krakowa*, t. 4, Kraków 1997; Andrzej Chwalba, *Kraków w latach 1939–1945*, *Dzieje Krakowa*, t. 5, Kraków 1997; idem, *Kraków w latach 1945–1989*, *Dzieje Krakowa*, t. 6, Kraków 2004.

i architektonicznych od czasów przedlokacyjnych po lata 80. ubiegłego wieku dał Bogusław Krasnowolski w wielotomowym, niepublikowanym studium⁷.

Warunki naturalne Kazimierza badała – w kontekście naturalnego ukształtowania terenów całego Krakowa – Irena Kmiotowicz-Drathowa⁸, a średniowieczną sieć wodną – Jacek Laberschek⁹.

Najpełniejsze dotąd podsumowanie badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem na terenach późniejszego Kazimierza stanowi wciąż monumentalna publikacja Kazimierza Radwańskiego¹⁰.

Długą tradycję mają badania lokacyjnego układu urbanistycznego Kazimierza. Najwcześniejsze prace opierały się głównie na analizach archiwalnych planów (zob. niżej, źródła planistyczne). Zainaugurowała je publikacja Eustachego Ekielskiego¹¹, kolejne rekonstrukcje przedstawiali Klemens Bąkowski (we wspomnianej wyżej pracy) i Stefan Świszczowski¹².

⁷ Bogusław Krasnowolski, *Kazimierz ze Stradomiem i dawną Łąką św. Sebastiana, studium historyczno-urbanistyczne*, t. 1, cz. 1–5: *Tekst*; cz. 6: *Aneksy A-H: analizy nowożytnych spisów podatkowych*; t. 2: *Przekazy kartograficzne i planistyczne*; t. 3: *Ikonografia*; t. 4: *Dokumentacja fotograficzna stanu istniejącego*, mps, Kraków 1982–1985, AWKZ i archiwum NID.

⁸ Irena Kmiotowicz-Drathowa, *Rys budowy geologicznej czwartorzędu okolic Krakowa*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych PAN”, 1964, styczeń–czerwiec, s. 69–74; eadem, *Zagadnienie starorzeczy Wisły na obszarze Krakowa*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych PAN”, 1965, styczeń–czerwiec, s. 241–244; eadem, *Naturalne warunki wodne Krakowa (po zdjęciu nasypów)*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych PAN”, 1968, lipiec–grudzień, s. 620–622; eadem, *Geologiczne podstawy odtworzenia pierwotnej topografii Krakowa*, MA, t. 12: 1971, s. 41–56; eadem, *Wstępna rekonstrukcja naturalnej topografii centrum Krakowa*, MA, t. 15: 1974, s. 151–159.

⁹ Jacek Laberschek, *Sieć wodna średniowiecznego Krakowa i jej gospodarcze wykorzystanie*, Warszawa 2016.

¹⁰ Kazimierz Radwański, *Kraków przedlokacyjny. Rozwój przestrzenny*, Kraków 1975.

¹¹ Eustachy Ekielski, *Miasto Kazimierz i budowle akademickie w tem mieście*, Kraków 1869.

¹² Stefan Świszczowski, *Założenie i rozwój Kazimierza*, BKr, nr 3: 1961, s. 34–79.

Pierwszą próbę określenia zasad limitacji mierniczej (jednakże bez zdefiniowania jednostek mierniczych) dała Maria Borowiejska-Birkenmajerowa¹³, kolejną – Janusz Bogdanowski (z błędną tezą o rzekomo wtórnym zawężeniu rynku)¹⁴. Szczegółowe analizy lokacyjnego rozplanowania, oparte na analizach całokształtu źródeł pisanych, planistycznych, archeologicznych i architektonicznych, przeprowadził niżej podpisany, z określeniem systemu mierniczego i modularnych wymiarów poszczególnych elementów układu¹⁵; zajmował się też przeobrażeniami architektonicznymi Kazimierza w czasach jego rozkwitu i upadku¹⁶. Program lokacyjnego miasta małopolskiego okresu kazimierzowskiego charakteryzowała Anna

¹³ Maria Borowiejska-Birkenmajerowa, *Kształt średniowiecznego Krakowa*, Cracoviana. Seria 1. Zabytki, Kraków 1975.

¹⁴ Janusz Bogdanowski, *Wytyczne ogólne i studium konserwatorsko-urbanistyczne Kazimierza ze Stradomiem*, mps, Kraków 1983, Zakład Architektury Krajobrazu Politechniki Krakowskiej; idem, *Problemy metodologiczne rewaloryzacji urbanistyczno-krajobrazowej miasta zabytkowego na przykładzie Kazimierza krakowskiego*, Studia i Materiały – Pracownie Konserwacji Zabytków, Warszawa 1985.

¹⁵ Bogusław Krasnowolski, *Układ przestrzenny krakowskiego Kazimierza w wieku XIV*, RK, t. 54: 1988, s. 17–57; idem, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. 2: *Katalog lokacyjnych układów urbanistycznych*, Prace Monograficzne – Akademia Pedagogiczna im. KEN w Krakowie, nr 386, Kraków 2004, s. 87–92; idem, *Kazimierz*, [w:] *Atlas historyczny miast polskich*, t. 5: *Małopolska*, z. 1: *Kraków*, red. Zdzisław Noga, Kraków 2007, s. 31–33; idem, *Lokacje i rozwój Krakowa, Kazimierza i Okołu. Problematyka rozwiązań urbanistycznych*, [w:] *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, red. Jerzy Wyrozumski, BK, nr 150, Kraków 2007, s. 383–398; idem, *Lokacje na prawie niemieckim a układy urbanistyczne Krakowa w wiekach XIII i XIV*, [w:] *Urbs celeberrima. Księga pamiątkowa na 750-lecie lokacji Krakowa*, red. Andrzej Grzybowski, Teresa Grzybowska, Zdzisław Żygulski jun., Studia i Materiały Naukowe Muzeum Narodowego w Krakowie, Kraków 2008, s. 23–82.

¹⁶ Idem, *Z badań nad urbanistyką i architekturą krakowskiego Kazimierza w późnym średniowieczu i czasach nowożytnych*, RK, t. 55: 1989, s. 103–112; idem, *Krakowski Kazimierz w dobie upadku: od najazdu szwedzkiego (1655–1657) do dzieła Komisji Dobrego Porządku (1786–1791) i trzeciego rozbioru Polski (1795)*, „Krzysztofory”, t. 27: 2009, s. 139–158.

Berdecka¹⁷. Ustrój średniowiecznego Kazimierza, jego władze i życie gospodarcze analizował Marcin Starzyński¹⁸.

Procesy związane z włączeniem w obręb Krakowa jego satelitów – Kazimierza i Kleparza oraz sąsiednich jurydyk – przebiegające u schyłku I Rzeczypospolitej i w latach pierwszej okupacji austriackiej ukazał Michał Niezabitowski¹⁹. Znaczące dla Kazimierza i jego integracji z Krakowem prace urbanistyczne i budowlane czasów Wolnego Miasta badali Maria Borowiejska-Birkenmajerowa i Juliusz Demel, Urszula Bęczkowska oraz niżej podpisany²⁰.

Od początku XX w. rozwijają się badania nad kazimierskim *Oppidum Iudaeorum*. Przegląd zacząć należy od monumentalnego dzieła żydowskiego historyka Majera Bałabana, zamordowanego przez hitlerowców w 1942 r. Pisząc swą *Historię Żydów w Krakowie i na Kazimierzu* oraz popularny przewodnik²¹, był w znacznie lepszej sytuacji od współczesnych historyków, dys-

¹⁷ Anna Berdecka, *Lokacje i zagospodarowanie miast królewskich w Małopolsce za Kazimierza Wielkiego (1333–1370)*, Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej, t. 55, Wrocław 1982.

¹⁸ Marcin Starzyński, *Średniowieczny Kazimierz, jego ustrój i kancelaria*, Monografie Towarzystwa Naukowego Societas Vistulana, t. 3, Kraków 2015; idem, *Urzędnicy miejscy Kazimierza do 1550 roku*, Spisy Urzędników Miejskich z Obszaru Dawnej Rzeczypospolitej, Śląska i Pomorza Zachodniego, t. 3: *Małopolska*, z. 2/1: *Kazimierz*, Kraków 2016.

¹⁹ Michał Niezabitowski, *Pierwszy „Wielki Kraków” – proces „pękania” murów obronnych Krakowa 1791–1802*, „Krzysztofor”, t. 23: 2005, s. 71–78.

²⁰ Maria Borowiejska-Birkenmajerowa, Juliusz Demel, *Działalność urbanistyczna i architektoniczna Senatu Wolnego Miasta Krakowa w latach 1815–1846*, Studia i Materiały do Teorii i Historii Architektury i Urbanistyki, t. 4, Warszawa 1963; Urszula Bęczkowska, *Karol Kremer i krakowski urząd budownictwa w latach 1837–1860*, *Ars Vetus et Nova*, t. 31, Kraków 2010; Bogusław Krasnowolski, *Urbanistyka i sztuka Wolnego Miasta Krakowa*, [w:] *Rzeczpospolita Krakowska 1815–1846. Materiały z sesji naukowej 23 maja 2015 roku*, red. Jerzy Wyrozumski, Kraków w *Dziejach Narodu*, t. 35, Kraków 2016, s. 55–91.

²¹ Majer Bałaban, *Dzieje Żydów w Krakowie i na Kazimierzu (1304–1868)*, t. 1: (1304–1655), Kraków 1912; idem, *Historia Żydów w Krakowie i na Kazimierzu, 1304–1868*, t. 1: 1304–1655, t. 2: 1656–1868, Kraków 1931–1936; idem, *Przewodnik po żydowskich zabytkach Krakowa*, Kraków 1935.

Summary

KAZIMIERZ IN KRAKOW: HISTORY AND CULTURE

Kazimierz, from the 14th century the independent town, and from the turn of the 19th century part of Krakow, is characterised by rich history. Despite unfavourable natural conditions (flood terrace of the Vistula River), the settlement of this area was developed due to the vicinity of Krakow and the Wawel Royal Castle. The oldest settlement was established here at the Saint Michael Church on Skalka, now a late Baroque monument, but at that time (11th century) a Romanesque rotunda, related in the hagiography to the murder of the bishop Saint Stanislaus (1079). Nearby, a settlement was developed – at the Saint James Church (12th century?) which does not exist now. On the eastern side, the village Bawół arose, mentioned from the 11th century. In 1276, it was located according to the German law due to the efforts of the knight Laurence. The church which does not exist now was dedicated to his patron.

In 1335, the king Casimir the Great made a foundation of the town and named it after his name. Consequently, a regular urban plan was established, which is clear until now. The construction of monumental, gothic churches also began: the parish church of Corpus Christi and the Augustinian church of Saint Katherine and Saint Margaret. A little later, in the largest suburb – Stradom – a hospital complex was built. Presumably, the king wanted to locate here the university which was established in 1364. Kazimierz, along with Kleparz which was founded a little later, co-created Krakow city complex, strengthening the metropolitan position of Krakow.

The period from the 15th century to the middle of the 17th century is the blossom time for the town. In 1495, in Bawół, Krakow Jews were settled; *Oppidum Iudaeorum* was created, a phenomenon in the European scale, extended a few times until 1608, with seven synagogues, a cemetery, and rabbinical academies.

The crisis of Kazimierz and the majority of Polish towns and cities was caused by the Swedish invasion (1655–1657) and the Northern War (beginning of the 18th century). The collapse of bourgeois building was associated with the development of a *sacrum* sphere, rebuilding and reconstruction of temples, creating new buildings of this type. The temples of Pauline Fathers on Skalka, Missionaries in Stradom, and Trinitarians became the outstanding works of the late Baroque.

The reforms from the time of the Enlightenment (end of the 18th century) began to connect Kazimierz (and other satellite units) with Krakow. Modern urban plans and their restricted realisation characterised the years of the Free City of Krakow (1815–1846); crises phenomena were overcome and the first conservatorial work was undertaken at that time.

The complete urban connection of Kazimierz and Stradom with Krakow was made in the period of the Galician autonomy (1866–1918). Jews played a great role in this process. From the end of the 18th century, they crossed narrow borders of *Oppidum Iudaeorum*, and after 1866 Jews settled the whole area of Kazimierz. The rabbis were, among others, important persons: Dow Ber Meisels (1798–1870), supporting Polish independence bursts, and Abraham Ozjasz Thon (1870–1936), connected with a new synagogue of the Jewish intelligentsia Tempel and a secular Jewish school, called the Hebrew Gymnasium.

The harmonious development of bicultural – Jewish and Christian – Kazimierz, continued in the interwar years, was broken by the Holocaust tragedy, the slaughter of almost all Jewish people of Krakow, i.e. most of Kazimierz inhabitants.

After the Second World War, Kazimierz appeared as an abandoned, degraded district. Positive – although few – phenomena were brought by a short period after the Polish October 1956,

where conservatorial work was undertaken in synagogues, and the Old Synagogue was adapted for the Unit of the Jewish History and Culture in Poland of the Krakow Museum, which still exists here. Revival of the district and its tradition was brought only by the Third Polish Republic, along with the progress of conservatorial work co-financed by the Social Committee of the Renewal of Krakow Monuments, with the annual Festival of Jewish Culture on top, with the Jewish Museum Galicia and Jewish Community Centre of Krakow – JCC. However, today's Kazimierz, attracting thousands of tourists, must take care of permanent residents and defend itself against commercialisation.

Keywords: Kazimierz, Stradom, Jewish Town (*Oppidum Iudaeorum*), urban planning, foundations according to the German law, architecture, multiculturalism, Social Committee of the Renewal of Krakow Monuments

SPIS TREŚCI

I.	Uwagi wstępne. Stan badań i charakterystyka źródeł.....	7
II.	Naturalne ukształtowanie terenu a osadnictwo na terenie późniejszego Kazimierza we wczesnym średniowieczu.....	35
III.	Lokacja wsi Bawół i fundacja kościoła parafialnego pw. św. Wawrzyńca (ok. 1276): pierwsza na terenie późniejszego Kazimierza regulacja przestrzenna	45
IV.	Lokacja miasta Kazimierz w 1335 r.: wytyczenie układu urbanistycznego i najstarsza zabudowa; bezpośrednie konsekwencje lokacji do schyłku panowania Kazimierza Wielkiego (1370)	51
V.	Rozkwit Kazimierza w późnym średniowieczu i u progu ery nowożytnej (XIV/XV – połowa XVII w.)	89
	A. Przekształcenia architektoniczne i urbanistyczne, rozwój gospodarczy, rozkwit życia religijnego i sztuki sakralnej, struktura społeczna a socjotopografia	89
	B. Fenomen Miasta Żydowskiego	169
VI.	Okres upadku: od najazdu szwedzkiego (1655–1657) do prób przezwyciężenia kryzysu (1786)	203
	A. Najazd szwedzki i okupacja wojskowa (1655–1657)	204
	B. Między dalszą dewastacją przestrzeni miejskiej a odbudową: po najeździe szwedzkim, przed wojną północną (1657–1702).....	211
	C. Wojna północna i jej skutki; najgłębszy w dziejach upadek Kazimierza (1702–1786).....	231
VII.	Kształtowanie podstaw nowoczesnego rozwoju Kazimierza: działalność Komisji Dobrego Porządku (1786–1791), walka o włączenie Kazimierza do Krakowa (do III rozbioru Polski, 1795)	255

VIII. Kazimierz i Stradom jako dzielnica Krakowa w okresie zmian politycznych, od upadku Rzeczypospolitej do upadku Księstwa Warszawskiego i okupacji rosyjskiej (1795–1815).....	265
IX. Kazimierz i Stradom w czasach Wolnego Miasta Krakowa (1815–1846): przezwyciężenie upadku, ambitne plany urbanistyczne, ich nieco skromniejsza realizacja, opieka nad pamiątkami przeszłości	277
X. Pod bezpośrednimi rządami austriackimi (1846–1866)	339
XI. W czasach autonomii galicyjskiej (1866–1918)	351
XII. W latach międzywojennych (1918–1939)	389
XIII. Tragedia: Kazimierz w czasach okupacji hitlerowskiej i Holocaustu (1939–1945)	413
XIV. W czasach PRL-u (1945–1989).....	421
XV. Kazimierz współczesny	433
Wykaz skrótów.....	449
Bibliografia (wybór).....	451
Spis ilustracji.....	503
Indeks osób	517
Indeks miejscowości i obiektów	543
Summary. <i>Kazimierz in Krakow: History and Culture</i>	555

BIBLIOTEKA KRAKOWSKA

1. Adam Chmiel, *Marcin Oracewicz, mieszczanin krakowski* (1897)
2. Klemens Bąkowski, *Dom Długosza* (1897)
3. Klemens Bąkowski, *O wartości zabytków świeckiego budownictwa Krakowa* (1897)
4. Józef Muczkowski, *Skalka* (1897)
5. Władysław Łuszczkiewicz, *Kościół Bożego Ciała, jego dzieje i zabytki* (1898)
6. Klemens Bąkowski, *Historia Krakowa w zarysie* (1898)
7. Walery Eliaż Radzikowski, *Konik zwierzyniecki* (1898)
8. Władysław Łuszczkiewicz, *Kościół św. Katarzyny z klasztorem OO. Augustianów* (1898)
9. Adolf Sternschuss, *Dom Jana Matejki* (1898)
10. Władysław Łuszczkiewicz, *Wieś Mogiła przy Krakowie, jej klasztor cysterski, kościółek farny i kopiec Wandy* (1899)
11. Władysław Łuszczkiewicz, *Sukiennice krakowskie. Dzieje gmachu i jego obecnej przebudowy* (1899)
12. [Tomasz Krzyżanowski] *Wspomnienia mieszczanina krakowskiego z lat 1768–1807*, wyd. Władysław Prokesch (1900)
13. Antoni Karbowski, *Obiady profesorów Uniw. Jagiellońskiego w XVI i XVII wieku* (1900)
14. Antoni Karbowski, *Rozproszenie młodzieży szkolnej krakowskiej w roku 1549* (1900)
15. Jan Ptaśnik, *Obrazki z życia żaków krakowskich w XV i XVI wieku* (1900)
16. Klemens Bąkowski, *Dzieje Wszechnicy Krakowskiej od r. 1364 do 1400 i od r. 1400 do 1900* (1900)
17. Julian Bukowski, *Kościół akademicki św. Anny. Monografia historyczna* (1900)
18. Stanisław Tomkowicz, *Tyniec* (1901)
19. Józef Muczkowski, *Kościół św. Franciszka w Krakowie* (1901)
20. Kazimierz Sosnowski, *Poezja krakowska z czasów Wolnego Miasta (ze szczególnym uwzględnieniem Edmunda Wasilewskiego) 1815–1846* (1901)
21. Jan Ptaśnik, *Obrazki z przeszłości Krakowa, seria I* (1902)
22. Klemens Bąkowski, *Dawne cechy krakowskie* (1903)
23. Jan Ptaśnik, *Obrazki z przeszłości Krakowa, seria II* (1903)
24. Jan Krupski, *Szopka krakowska* (1904)
25. Klemens Bąkowski, *Kościół św. Krzyża w Krakowie* (1904)

26. Stanisław Tomkowicz, *Bielany* (1904)
27. Klemens Bąkowski, *Kronika krakowska 1796–1848, cz. I: od r. 1796 do 1815* (1905)
28. Stanisław Tomkowicz, *Galeria portretów biskupów krakowskich w krużgankach klasztoru OO. Franciszkanów w Krakowie* (1905)
29. Zygmunt Hendel i Feliks Kopera, *Kościół św. Idziego w Krakowie* (1905)
30. Klemens Bąkowski, *Kronika krakowska 1796–1848, cz. II: od r. 1816 do 1831* (1906)
31. Wiktor Kopff, *Wspomnienia z ostatnich lat Rzeczypospolitej Krakowskiej*, wyd. Stanisław Estreicher (1906)
32. Edward Kubalski, *Z dziejów krakowskiej muzyki (czasy Rzeczypospolitej Krakowskiej)* (1906)
33. Stanisław Tomkowicz, *Raciborowice* (1906)
34. Marceli Nałęcz Dobrowolski, *Kościół i klasztor św. Agnieszki w Krakowie* (1906)
35. Eugeniusz Müller, *Żydzi w Krakowie w drugiej połowie XIV stulecia* (1906)
36. Stanisław Tomkowicz, *Wewnętrzne urządzenie zamku krakowskiego i jego losy* (1907)
37. Klemens Bąkowski, *Teatr krakowski 1780–1815* (1907)
38. Józef Gollenhofer, *Rewolucja krakowska 1848 roku* (1908)
39. Ludwik Sikora, *Szwedzi i Siedmiogrodzianie w Krakowie od 1655 do 1657 roku* (1908)
- 40–41. *Wspomnienia Ambrożego Grabowskiego*, wyd. Stanisław Estreicher, t. I–II (1909)
42. Klemens Bąkowski, *Kronika krakowska 1796–1848, cz. III: od r. 1832 do 1848* (1909)
43. Wojciech Mączyński, *Dziennik zdarzeń w mieście Krakowie w czasie konfederacji barskiej*, wyd. Władysław Konopczyński (1911)
44. Tadeusz Kupczyński, *Kraków w powstaniu kościuszkowskim* (1912)
45. Stanisław Stetkiewicz, *Rzeczpospolita Krakowska w dobie powstania listopadowego* (1912)
46. Klemens Bąkowski, *Kościół N. P. Marii w Krakowie*; Adolf Szyszko-Bohusz, *Architektura kościoła N. P. Marii w Krakowie w historii budownictwa polskiego* (1913)
47. Władysław Namysłowski, *Pocztą Wolnego Miasta Krakowa* (1913)
48. Władysław Namysłowski, *Milicja Wolnego Miasta Krakowa 1815–1846* (1914)
49. Tadeusz Gutkowski, *Cenzura w Wolnym Mieście Krakowie 1832–1846* (1914)

50. Wacław Tokarz, *Kraków w początkach powstania styczniowego i wyprawa na Miechów*, t. I (1915)
51. Wacław Tokarz, *Kraków w początkach powstania styczniowego i wyprawa na Miechów*, t. II (1916)
52. *Pamiętnik Wojciecha K. Stattlera. Studia malarские o Krakowie i Rzymie przed 100 laty*, wyd. Maciej Szukiewicz (1916)
53. Władysław Prokesch, *Z dziejów krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych* (1917)
54. Adam Chmiel, *Domy krakowskie. Ulica Floriańska, część I* (1917)
55. Jan Lachs, *Dawne łaźnie krakowskie* (1919)
56. Adam Chmiel, *Barwa i chorągiew polska* (1919)
57. Adam Chmiel, *Domy krakowskie. Ulica Floriańska, cz. II* (1919)
58. Adam Chmiel, *Domy krakowskie. Ulica Floriańska, cz. III* (1920)
- 59–60. Leon Wachholz, *Szpitałe krakowskie 1220–1920, cz. I–II* (1921–1924)
- 61–62. Adam Chmiel, *Domy krakowskie. Ulica św. Jana. cz. I–II* (1924)
- 63–64. Stanisław Tomkowicz, *Ulice i place Krakowa w ciągu dziejów, ich nazwy i zmiany postaci* (1926)
65. Stanisław Kawecki, *Opis miasta Krakowa w obrębie okopów w r. 1836*, wyd. Adam Chmiel (1927)
66. Kazimierz Lepszy, *Oblężenie Krakowa przez arcyksięcia Maksymiliana 1587* (1929)
67. Władysław Szumowski, *Krakowska szkoła lekarska po reformach Kollątaja* (1929)
68. Jadwiga Krasicka, *Kraków i ziemia krakowska wobec konfederacji barskiej* (1929)
69. Stanisław Małachowski-Lempicki, *Dzieje wolnego mularstwa w Krakowie 1755–1822* (1929)
70. *Kronika mieszczanina krakowskiego z lat 1575–1595*, wyd. Henryk Barycz (1930)
71. Krystyna Pieradzka, *Garbary, przedmieście Krakowa (1363–1587)* (1931)
72. *Kraków w XIX w.*, t. I (1932)
73. Adam Chmiel, *Domy krakowskie. Ulica Sławkowska, cz. I* (1931)
74. Janina Dzikówna, *Kleparz do 1528 roku* (1932)
75. Adam Chmiel, *Domy krakowskie. Ulica Sławkowska, cz. II* (1932)
76. *Kraków w XIX w.*, t. II (1932)
77. Antoni Górny i Kazimierz Piwarski, *Kraków w czasie drugiego najazdu Szwedów na Polskę (1702–1709)* (1932)
78. Stanisław Tomkowicz, *Pałac biskupi w Krakowie* (1933)
79. Kazimierz Rosenbaiger, *Dzieje kościoła OO. Franciszkanów w wiekach średnich* (1933)

80. Henryk Barycz, *Szkice z dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego* (1933)
81. Adam Chmiel, *Domy krakowskie. Ulica Grodzka, cz. I* (1934)
82. Michał Patkaniowski, *Krakowska rada miejska w wiekach średnich* (1934)
83. Henryk Jasiński, *Dawna kamienica krakowska, jej układ i wnętrze* (1934)
84. Melania Skorzeplanka, *Feliks Oraczewski, rektor krakowskiej Szkoły Głównej* (1935)
85. Adam Chmiel, *Domy krakowskie. Ulica Grodzka, cz. II* (1935)
86. Józef Muczkowski, *Krwawy burmistrz. Kartka z dziejów mieszczaństwa krakowskiego w XVI wieku* (1935)
87. Krystyna Pieradzka, *Handel Krakowa z Węgrami w XVI w.* (1935)
88. Klemens Bąkowski, *Kraków przed lokacją z roku 1257* (1935)
89. Maria Sagajłówna, *Aleksander Kotsis (1836–1877)* (1936)
- 90–91. Maria Estreicherówna, *Życie towarzyskie i obyczajowe Krakowa w latach 1848–1863*, t. I–II (1936)
92. Zbigniew Bocheński, *Krakowski cech mieczników* (1937)
93. Adam Bochnak, Krystyna Pieradzka, *Czterdziestolecie działalności Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa 1897–1937* (1937)
94. *Studia nad przedmieściami Krakowa* (1938)
95. Mieczysław Niwiński, *Wójtostwo krakowskie w wiekach średnich* (1938)
96. Kamil Kantak, Jerzy Szablowski i Jerzy Żarnecki, *Kościół i klasztor OO. Bernardynów w Krakowie* (1938)
97. Karol Korta, *Gimnazjum św. Anny w Krakowie. Wspomnienia ucznia z lat 1888–1896* (1938)
98. Henryk Barycz, *Lata szkolne Marka i Jana Sobieskich w Krakowie* (1939)
99. Józef Mehoffer, *O naturalizmie i historyzmie Matejki*; Karol Estreicher, *Artystyczna droga Matejki* (1939)
100. Adam Chmiel, *Szkice krakowskie* (1939–1947)
101. Mieczysława Romankówna, *„Pszczółka krakowska” 1819–1822* (1939)
- 102–103. Józef Reiss, *Almanach muzyczny Krakowa 1780–1914*, t. I–II (1939)
104. *Kraków pod rządami wroga 1939–1945* (1946)
105. Romuald Gustaw, *Klasztor i kościół św. Józefa SS. Bernardynek w Krakowie 1646–1946* (1947)
106. Janina Bieniarzówna, *Z dziejów liberalnego i konspiracyjnego Krakowa (1833–1848)* (1948)

107. Juliusz Demel, *Stosunki gospodarcze i społeczne Krakowa w latach 1846–1853* (1951)
108. Juliusz Demel, *Kasper Zubowski 1797–1873* (1952)
109. *Krakowskie odrodzenie* (1954)
110. *Kraków Mickiewiczowi* (1956)
111. *Kraków. Studia nad rozwojem miasta* (1957)
112. Juliusz Demel, *Stosunki gospodarcze i społeczne Krakowa w latach 1853–1866* (1958)
113. *Kraków w powstaniu styczniowym* (1968)
114. Janina Kras, *Wyższe Kursy dla kobiet im. A. Baranieckiego w Krakowie 1868–1924* (1972)
115. Krystyna Pieradzka, *Związki Długosza z Krakowem* (1975)
116. Wojciech M. Bartel, *Ustrój i prawo Wolnego Miasta Krakowa 1815–1846* (1976)
117. Józef Wawel-Louis, *Urywki z dziejów i życia mieszkańców Krakowa* (1977)
118. Michał Rożek, *Mecenat artystyczny mieszczaństwa krakowskiego w XVII w.* (1977)
119. Jan Pasiecznik, *Kościół i klasztor Reformatów w Krakowie* (1978)
120. Jacek Purchla, *Jak powstał nowoczesny Kraków* (1979)
121. Michał Rożek, *Katedra wawelska w XVII wieku* (1980)
122. Ryszard Kotewicz, *Z dziejów przemysłu Krakowa w latach 1918–1939* (1981)
123. Anna Żeleńska-Chełkowska, *Feliks Radwański, senator Rzeczypospolitej Krakowskiej (1756–1826)* (1982)
124. Henryk Barycz, *Rzecz o studiach w Krakowie dwóch generacji Sobieskich* (1984)
125. Jerzy Paszenda, *Kościół św. Barbary w Krakowie z domem zakonnym księży Jezuitów* (1985)
126. Anna Gruca, *Księgozbiór Stanisława Wyspiańskiego* (1989)
127. Jerzy Mikułowski Pomorski, *Kraków w naszej pamięci* (1991)
128. Renata Żurkowa, *Księgarstwo krakowskie w pierwszej połowie XVII wieku* (1992)
129. Jan Kracik, *Ludzie z przedmieścia historii. Kleparzanie czasów staropolskich* (1993)
130. Aniela Kiełbicka, *Archiwa krakowskie na tle polskiej nauki historycznej 1878–1951* (1993)
131. Jerzy Rajman, *Klasztor Norbertanek na Zwierzyńcu w wiekach średnich* (1993)
132. Urszula Perkowska, *Studentki Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1894–1939* (1994)

133. *Kościuszcze w holdzie* (1994)
134. Anna Palarczykowa, Artur Potocki i jego pałac „Pod Baranami” w Krakowie (1995)
135. Marek Daniel Kowalski, *Pralacy i kanonicy krakowskiej kapituły katedralnej od pontyfikatu biskupa Nankera do śmierci biskupa Zawiszy z Kurozwęk (1320–1382)* (1996)
136. *Mędzy gotykiem a barokiem. Sztuka Krakowa XVI i XVII wieku* (1997)
137. Wiesław Bieńkowski, *Strażnicy dziejów miasta narodowej pamięci. Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa w latach 1896–1996* (1997)
138. Zbyszko Górczak, *Podstawy gospodarcze działalności Zbigniewa Oleśnickiego biskupa krakowskiego* (1999)
139. Stanisław Piech, *W cieniu kościołów i synagog. Życie religijne międzywojennego Krakowa 1918–1939* (1999)
140. Urszula Perkowska, *Jubileusze Uniwersytetu Jagiellońskiego* (2000)
141. Artur Gerhardt, *Rodzina Wodzickich w Krakowie w XVIII i XIX wieku* (2001)
142. Kamila Follprecht, *Właściciele nieruchomości w Krakowie w 1655 roku* (2001)
143. Barbara Szornel-Dąbrowska, *Towarzystwo Miłośników Książki w Krakowie w latach 1922–1939* (2001)
144. Katarzyna Dormus, *Kazimiera Bujwidowa (1867–1932). Życie i działalność społeczno-oświatowa* (2002)
145. Aniela Kielbicka, *Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie 1850–1950* (2003)
146. Anna Zwiercan-Witkowska, *Działalność prywatnego Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej im. Franciszka Preisendanza w Krakowie* (2004)
147. Monika Jaglarz, *Księgarstwo krakowskie XVI wieku* (2004)
148. Joanna Brzózka, *Dzieje rodziny Florkiewiczów herbu Ozdoba z Młoszowej w XIX wieku* (2006)
149. Stanisław Garlicki, *Sklepy Krakowa na początku XX wieku* (2008)
150. *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta* (2007)
151. Henryk Markiewicz, *Cracoviana. Sprawy i ludzie* (2009)
152. Bogusław Krasnowolski, *Restauracja zespołu augustiańskiego na Kazimierzu. Z dziejów ochrony krakowskich zabytków* (2010)
153. Jan M. Małecki, *Dzieje Witkowic i Górki Narodowej, dawnych wsi kapituły katedralnej. Ze studiów nad przedmieściami Krakowa* (2010)

154. Łukasz Tomasz Sroka, *Sprawiedliwi chcą być doskonali. Z dziejów wolnomularstwa w Krakowie od XVIII wieku do współczesności* (2010)
155. Sławomir Dryja, Stanisław Sławiński, *Krakowskie słodownie przelomu wieku XVI i XVII* (2010)
156. Adam Kamiński, *Zarys dziejów Archiwum Państwowego w Krakowie (1792) 1878–1952*, opr. Janina Stoksik (2012)
157. Łukasz Walczy, *Dzieje konserwacji ołtarza Wita Stwosza w kościele Mariackim w Krakowie* (2012)
158. *Dom Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa przy ul. św. Jana 12* (2013)
159. Jerzy Mikułowski Pomorski, *Stawanie się Krakowem w naszej pamięci* (2014)
160. Joanna Sławińska, *Kaplica ogrojcowa przy kościele św. Barbary w Krakowie* (2015)
161. Zofia Kozłowska-Budkowa, *Studia z dziejów kultury średnio-wiecznego Krakowa* (2015)
162. Maria Hennel-Bernasikowa, *Pałac Potockich w Krakowie (róg Rynku i Brackiej). Zarys dziejów* (2016)
163. Joanna Kostecka, *Krakowskie Komisje Boni Ordinis. Próby reform miejskich w latach 1750–1789* (2017)
164. Monika Andrasz-Mrożek, *Magistrat Miasta Krakowa 1866–1914. Ustrój, kadra i mechanizmy zarządzania miastem* (2018)
165. Mateusz Mataniak, *Rada Administracyjna Miasta Krakowa i jego okręgu (1846–1853)* (2019)
166. Iwona Kawalla-Lulewicz, *Kupiectwo i handel w międzywojennym Krakowie (1918–1939)* (2020)
167. Katarzyna Moskal, *Hafty krakowskie do połowy wieku XV i ich twórcy* (2021)

Krakowski Kazimierz, satelita stołecznego Krakowa, zachwyca bogactwem dziejów i kultury. Na wieki przed powstaniem miasta, któremu król Kazimierz Wielki nadał własne imię, rozwijało się tu intensywnie osadnictwo. Skupiało się m.in. przy Skałce ze świątynią, która – w swych kolejnych wcieleniach: romańskim, gotyckim i barokowym – weszła do narodowej historii i legendy dzięki św. Stanisławowi biskupowi. Plan lokacyjny miasta (częściowo zachowany, częściowo odtwarzany teoretycznie) należy do czołowych dzieł średniowiecznej urbanistyki. Dominującą w przestrzeni miejskiej sferę *sacrum* reprezentują zarówno gotyckie i barokowe kościoły oraz klasztory, jak i liczne, powstające od końca XV wieku synagogi. Bogactwo życia duchowego i autonomię Kazimierza jako dzielnicy Krakowa w wiekach XIX i XX wyrażają tradycje św. Brata Alberta, a także wybitni przedstawiciele społeczności żydowskiej, z rabinami Berem Meiselsem i Ozjaszem Thonem na czele. Żydowska gmina odrodziła się po tragedii Holokaustu, a wierni, jak przed wiekami, gromadzą się przy grobie Mojżesza Isserlesa, mędrca żyjącego w XVI wieku.

ISBN 978-83-8138-776-7

Towarzystwo Miłośników
Historii i Zabytków Krakowa
ul. św. Jana 12, 31-018 Kraków

www.tmhzk.krakow.pl